

PILLIROOG JA PABER

Raamatuinimesele pühendatud raamat

Elu raamatute keskel. Endel Annus 100. Toimetuskolleegium Tiina Aasmann, Anne Ainz, Helje-Laine Kanik, Anne Valmas (peatoimetaja). Tallinn: Tallinna Ülikooli Akadeemiline Raamatukogu, 2015. 245 lk.

Endel Annuse elutööks kujunes eesti trükise ammendav kirjeldamine ehk retrospektiivse rahvusbibliograafia koostamine. Tema toimetamisel ilmunud kaheksa mahukat köidet sisaldavad andmeid peaaegu kõigi enne Teist maailmasõda Eestis ilmunud trükiste kohta. Soome raamatuteadlane Esko Häkli on

Eesti retrospektiivset rahvusbibliograafiat tabavalt iseloomustanud rahvuskirjanduse ühe nurgakivina (lk 84). Endel Annust võiks nimetada meie bibliograafiahoone üheks nurgakiviks. Kõiki Eesti teadusraamatukogusid hõlmanud süsteemse töö käigus juhendas ja õpetas ta kümneid bibliograafe, kes võtsid omaks nii tema bibliografeerimisprintsipi kui ka töökultuuri.

Raamatute registreerimine pole üksnes tänuväärne, vaid ka äärmist töökust ja täpsust eeldav tegevus, mis võib jätta auväärsest bibliograafist kuivavõitu ja ühekülgsel muljel. Endel Annuse suhe

kirjutatud sõnasse oli hoopis sügavam ja isiklikum, tema 100. sünniaastapäevaks üllitatud kogumik püüabki avada selle erinevaid tahke.

Kogumik koosneb kaht laadi tekstidest – Endel Annust iseloomustavatest ja tema enda kirjutatutest. Juubeliväljandele kohaselt kirjeldab Anne Ainz teeneka bibliograafi eluteed ümara ja leebe sulega. Võib-olla asjata. Umbisikuline tegumood ja halbadele oludele viitamine ei heida küll varju kellelegi, jätab aga liigselt tagaplaanile juubilaril niigi tagasihoidliku isiksuse ning Eesti raamatukogunduse ajaloolised valupunktid.

NKVD-s kuulati Annust ilmselt üle (lk 17) seoses tema sõbra ja korporatsioonikaaslase Elmar Salumaa arreteerimisega 1945. aasta juulis. Salumaad süüdistati muuhulgas kuulumises „kodanlik-natsionalistlikku” üliõpilasorganisatsiooni Liivika, mille liige oli ka Annus. Erilist huvi tundsid ülekuulajad Liivika liikmete illegaalsete kogunemiste vastu Saksa okupatsiooni ajal, kus olnud arutlusel „vaba ja kodanliku valitusega Eesti taastamise küsimus”.¹

„Eesti raamatute bibliograafia (1535–1917)” I osa võinuks Annuse kava kohaselt ilmuda juba 1948. aastal. Riikliku Raamatukogu direktress Helene Johani üksnes ei pidanud seda tähtaega ennatlikuks, vaid laitis maha ka rahvusbibliograafia publitseerimise mõtte. Tema arvates piisanuks Eesti ja Nõukogude Liidu suuremate teadusraamatukogude jaoks koostatud eesti raamatute koondkataloogist, mis sisaldaks üksnes annotatsioonideta eestikeelseid raamatuid.²

Annuse koostatud Johannes Vares-Barbaruse bibliograafiat hukka mõistev anonüümne artikkel ilmus 1949. aasta 15. novembril ajalehes Edasi. Bibliograafiale heideti ette kõigi, ka nõukogude lugeja jaoks sobimatute kirjatööde

¹ P. Lotman, Friedrich Puksoo „süüasi” II. – Raamatukogu 1992, nr 4, lk 16–17.

² RR, f 6, n 2, s 30. Eesti raamatute bibliograafia (1535–1917) koostamise üle peetud nõupidamise protokoll. 21. II 1948, l 31–32.

kajastamist, nn ammendavuse printsiipi. Sama küsimus oli arutlusel Riiklikus Raamatukogus toimunud laiendatud vabariikliku bibliograafiakomisjoni koosolekul 18. novembril 1949 (lk 20–21). Autor ise sellest nõupidamisest osa ei võtnud, küll aga raputas seal endale tuhka pähe bibliograafia toimetaja, kirjandusmuuseumi direktor Alice Haberman. Oma valvsuse puudumist põhjendas Haberman „kodanlikust ajast” jäänud „igandliku” ammendava bibliografeerimise põhimõttega. Talle oponeerides väitis Helene Johani, et „kodanlik bibliograafia polnud kunagi ammendav: Pätsu bibliograafias polnud Kingissepa kirjutisi ja Smetana bibliograafias (koostanud Kistinas) polnud ühtki marksistlikku teost. Ameerikas leiame 100 tuh. nimetuse hulgas 2–3 Marxi tööd.” Antud juhul oli Johani arvates tegemist printsiipiaalse eksimusega, mille eest peab vastutama kirjandusmuuseum.³ Rünnavat ei olnudki seega Annus, vaid bibliograafia avaldanud kirjandusmuuseum.

Sõjajärgsel ajal oli Helene Johani taotlenud kirjandusmuuseumi arhiiv-raamatukogu arvamist Riikliku Raamatukogu koosseisu, kuid see luhtus tänu toonase Eesti NSV Ministrite Nõukogu esimehe asetäitja Nigol Andreseni vastuseisule. Milline oluks selle raamatukogu saatus, näitab ilmekalt Tallinna Keskraamatukogu arhiiv-raamatukogu kaootiline ja kataloogideta ülevõtmine, arhiiv-raamatukogu lihtsalt hävis. Sellegipoolest kahetses Johani veel 1980. aastate keskel, et tal ei õnnestunud kirjandusmuuseumi arhiivkogu enda valdusesse saada.⁴ Annus töötas kurikuulsa nõupidamise ajal juba Riiklikus Raamatukogus, kuid ei tegelenud varase eesti trükisega, vaid raamatupalatis säilitatava nõukogudeaegse kirjanduse-

³ RR, f 1, n 2, s 49. Laiendatud vabariikliku bibliograafiakomisjoni koosoleku protokoll koos lisadega. 18. XI 1949, l 7p–12.

⁴ Vt lähemalt P. Lotman, Nigol Andresen ja Eesti raamatukogud sõjajärgsel ajal. – Tuna 2007, nr 4, lk 78–85.

ga. Bibliograafia osakonna juhatamine usaldati talle alles 1963. aastal.

Kolleegid mäletavad Endel Annust „väärrika, alati rahuliku, tasakaaluka ja täpse” inimesena (lk 80), kuid ikka kalduvad nende meenutused bibliograafia probleemidele, justkui kattuks Annuse elulugu rahvusbibliograafia koostamise ajalooga. Paraku puuduvad raamatus tema lähedaste sõprade mälestused – nad kõik lahkusid siit ilmast juba enne Annust. Isa sõpruskonnast kirjutab soojalt Annuse noorim poeg, andekas kunstnik Siim-Tanel Annus. Sõpru ei olnud palju, kuid juba üksnes nende nimed – Elmar Salumaa, Johannes Hint, Richard Toona, Artur Jaama, Arpad Arder, Osvald Tärk ja Albert Ruutsoo – kõnelevad Annuse huvideringist ja vaimulaadist.

Mälestusi on Annus ka ise jäädvustanud. Tema meenutused lapsepõlvkodust on niivõrd ehedad endisaegse talu kirjeldused, et peaksid kuuluma ajalooõpikusse. Kirjutamisanne avaldus Annusel varakult – juba algkooli viimases klassis andis ta välja omaloomingulist ajakirja Loitev Koit (lk 48). Nii Annuse eeldused kui ka ülikoolist saadud hea ettevalmistus taganuks talle eduka õpetlasekarjääri, kuid perspektiiv tegeleda „nõukogulikult moonutatud kirjanduslooga” (lk 54) välistas tema jaoks selle võimaluse.

Mälestustes nõukogude ajast on Annuse sõnad kaotanud värvi. Ütlemata jääb rohkem, kui on öeldud. Arvan, et mitte enesetsensuuri tõttu, vaid seepärast, et kogu tõe edasiandmiseks läinuks tarvis liiga palju sõnu ja see ei olnud Annuse stiil. Temale on loomumane napp ja tabav välendusviis. Ja on asju, mille jaoks sõnu ei olegi. Annusest ei saanud kollaboranti, kuid ta keeldus ka ohvrirollist. Pere, kodu ja aed Lilleküläs olid Annuse oma maailm, vaba ja turvaline oas, mis kaitstud võõra meelega. Ühtaegu koht, kus hoida ja edasi anda vanemalt päritud kristlikke väärtusi.

Väärtuste talletamine oli ju ka biblio-

grafeerimise sügavam sisu. Nõukogude Liidu raamatukogunduses saavutas bibliografeerimine kõrge taseme küll sootuks teisel põhjusel. Paranoilises riigis peeti arvet iga trükitud teksti üle, trükiste kirjeldamine oli totaalse kontrollisüsteemi osa. Seega valis Annus valdkonna, mida valitsev süsteem isegi eelistas, kuid mis pakkus raamatuloolasele samal ajal huvitavat uurimisainest ning eneseteostust mingil määral ka pedagoogina, nagu loeme tema kolleegidest õpilaste meenutustest. Ainese kogumine eesti retrospektiivse rahvusbibliograafia tarbeks oli igal juhul aateline missioon, antud oludes ausaim viis oma võimete rakendamiseks.

Teaduslik metoodika oli vajalik selleski valdkonnas ning materjali kogunes enam, kui kartoteegikaartidele mahtus. Annusele iseloomulikult on uurimistööst välja kasvanud kultuuriloolised artiklid heas keeles teaberikkad kirjeldused. Laias laastus võib Annuse kogumikus avaldatud artiklid jagada kaheks: bibliograafia koostamisseisu kirjeldavad ja uurimuslikud kirjatööd.

Kogumiku koostajate vabandus kohatise obligatoorse nõukogudeaegse väljendusviisi pärast on tarbetu, nõukogulik retoorika jäi Annusele võõraks. Küll ei ole tänapäeval kuigi suurt mõtet 1966. aastal ilmunud „Kodu-uurija käsiraamatu” peatüki taasüllitamisel ning toimetaja võinuks märkustes kajastada asutuste tänapäevaseid nimetusi. Nii ei pruugi noor lugeja teada, et Tallinna Riiklik Keskarhiiv (lk 130) on Tallinna Linnaarhiiv või Fr. Kreutzwaldi nim. Eesti NSV Riiklik Raamatukogu (lk 125) tänane Eesti Rahvusraamatukogu. Bibliografeerimise ajaloo seisukohalt pakuvad huvi Sirbis ja Vasaras ilmunud artikkel „Teadlaste ja spetsialistide teenistuses” (1966), Keeles ja Kirjanduses avaldatud „Eesti retrospektiivse rahvusbibliograafia programmist” (1979) ning „Eesti retrospektiivse rahvusbibliograafia koostamisest” („Raamat on... Eesti

bibliofilia ja raamatuloo almanahh”, 2002), samuti Akadeemilise Raamatukogu aastaraamatust pärit „Taani raamatukogud Eesti raamatute hoidjana” (2003). Allikalise väärtusega on ka Annuse mälestused Tartu ülikooli raamatukogu ja kirjandusmuuseumi varjendamisreisidest suvel 1944 ning toonase ENSV Teaduste Akadeemia raamatukogu tegevusest aastail 1948–1949.

Annuse esimesed kaalukaimad teadustööd on avaldatud ajakirjas Keel ja Kirjandus ning käsitlevad varauusaegseid Eesti alal ilmunud perioodilisi väljaandeid. 1979. aastal ilmunud artiklis „Gresseli kalendri autorid 1805–1868” on Annus kalendrijuttude anonüümsete autorite identifitseerimise kõrval toonud esile kalendrite olulisuse ajalooallikana. Neis leidub andmeid nii Liivimaa Üldkasuliku ja Majandusliku Seltsi algatatud kartulikasvatuskampaania kui ka trükis ilmunud regivärsside kohta, aastail 1838–1841 on avaldatud rikkalikku ainet eestlaste ebausukommete kohta. Kalendrite varal saame ülevaate rahvale mõeldud pietistliku moraaliga lugemisvarast, mille keel on omaette uurimisobjekt. Sama teema käsitlemist jätkab Annus 1984. aastal ilmunud Tallinnas XVII ja XVIII sajandil leidunud kalendrite kirjelduses (KK 1984). Rikkalikku andmestikku sisaldab ka tema artikkel „Baltimaade ajalehed kuni 1710. aastani” (KK 1987). „Annuse töö püsivaks väärtuseks võib pidada varauusaegsete ajalehtede säilinud eksemplaride kaardistamist, süstemaatilist loetelu ning tiraazide suuruste rekonstrueerimist, mis hõlbustab oluliselt hilisemate uurijate tööd,” iseloomustab tema uurimust oma dissertatsioonis ajaloolane Kaarel Vanamölder.⁵ Arhiivianest kasutanud Vana-

mölder on Annuse tööd edasi arendanud ning mõningaid seisukohti revideerinud. Samad sõnad kehtivad Annuse 1989. aastal ilmunud Eesti vanema aabitsaloo käsitluse kohta: viitamisest Annuse töödele ei ole pääsenud ka Forseliuse aabitsaid põhjalikult uurinud ajaloolane Aivar Põldvee. Mis ei osuta üksnes Annuse kogutud faktoloogia aegumatu- le väärtusele, vaid ka tema pädevusele uurimisteemade valikul. Eestikeelse Piibli tõlkimislugu ja varane vaimulik kirjandus üldse on tänapäeval nii keeleteadlaste kui ka teoloogide ja ajaloolaste huvikeskmes ning selleski vallas on Annus tähelepanud eeltöö ära teinud. Pean siin silmas kõnealuses kogumikus taastrükitud artikleid „Eestikeelse Piibli väljaandmisest ja levitamisest” (1990) ning „Eestikeelne raamat Rootsi aja viimastel aastakümnetel” (KK 1991).

Annuse luuletused, pigem palved, kogumiku lõpus ei olnud mõeldud võõrale silmale, nad aitavad aga paremini mõista kõike eelnevat:

*Issand,
Sa ei murra katki
kõikuvat pilliroogu,
mis abitult õõtsub
kesk tugevat tuulehoogu.
Hoia mindki
kui kõikuvat pilliroogu, et ma ei murduks
kesk tormihoogu,
et ma ei vajuks vahusesse vetevoogu!
Ehkki ma ei vääri
Su armu, mind kuule!
Oma teed ma käisin....*

Mälestusraamatu koostajaid peab tunnustama materjali oskusliku valimise eest. Eraldi võetuna ei ole kogumiku tekstid kuigi suure kõlajõuga, kuid ter- vikuks koondatuna saavad nad täiesti uue mõõtme. Inimese elu on suurem, kui seda suudab edasi anda kirjutatud sõna.

⁵ K. V a n a m ö l d e r, Kommunikatsioo- niväli Rootsi Läänemere-provintsis 17. sa- jandi lõpul – Reval(i)sche Post-Zeitung vara- uusaegse informatsioonikandjana. (Disserta- tiones historiae Universitatis Tartuensis 27.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2012, lk 27.